

ЎЗАРО СУҒУРТАЛАШ ЖАМИЯТЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ҲАМДА УЛАР ФАОЛИЯТИНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ТАРТИБГА СОЛИШ (ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАРМИСОЛИДА)

Қўлдошев Қ.М.

Тошкент молия институти, Тошкент, Ўзбекистон

Мақолада чет мамлакатлар суғурта бозорларида ўзаро суғурталаш жамиятларининг тутган ўрни, дунё минтақаларида ривожланиш ҳолати, уларни тартибга солиш борасида европа иттифоқи томонидан қўлланилаётган меъёрий ҳужжатлар ҳамда Ўзаро суғурталаш жамиятлари фаолиятини мувофиқлаштириш ва ривожлантиришни кўзда тутувчи халқаро ташкилотлар тўғрисида фикр юритилган ва ушбу тажрибалар асосида Ўзбекистонда Ўзаро суғурталаш жамиятлари фаолиятини йўлга қўйиш борасидаги таклифлар берилган.

Таянч сўз ва иборалар: ўзаро суғурта, ўзаро суғурталаш жамияти, тижорат суғурта ташкилоти, ҳаёт суғуртаси, мулкий суғурта, суғурта фаолиятини лицензиялаш, тўловга қобиллик, суғурта мукофоти, суғурта қопламаси.

В настоящей статье излагается место взаимных страховых обществ в страховом рынке зарубежных государств, состояние развития в мировых регионах, нормативные документы применяемые в европейском союзе для их регулирования и деятельность международных организаций по координации и развитию ВСО и даны предложения по организации их деятельности в Узбекистане.

Ключевые слова: Взаимное страхование, взаимное страховое общество, коммерческая страховая организация, страхование жизни, имущественное страхование, лицензирование страховой деятельности, платежеспособность, страховая премия, страховое покрытие.

КИРИШ

Нотижорат шаклидаги ўзаро суғурта ўзининг кўпгина ўзига хос хусусиятлари билан тижорат суғуртасидан фарқ қилиб, суғуртанинг алоҳида шакли ҳисобланади. Ўзаро суғуртанинг пайдо бўлиш тарихи эрамиздан олдинги икки мингинчи йилларга бориб тақалса [1], тижоратга асосланган суғуртанинг пайдо бўлиши XIV асрдан бошланганлигини тарихий маълумотлардан кўриш мумкин [2]. Ушбу икки шаклдаги бир-биридан фарқ қилувчи кўпгина хусусиятлар мавжуд бўлса-да, уларнинг ўхшашлик хусусиятлари ҳам етарли даражада. Ўзаро суғурта тижоратга асосланган суғуртадаги каби суғурта фондини олдиндан шакллантиради, ушбу фондни бошқаради, инвестицион фаолиятни амалга оширади, иш берувчи сифатида фаолият юритади, ўзаро рақобат муносабатларида иштирок этади, турли уюшмаларга аъзо бўлиши ёки уларнинг таркибига кириши мумкин, қўшимча фаолият сифатида суғуртанинг тижорат шаклини ҳам олиб бориши мумкин.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ.

ЎСЖларни ташкил этиш, фаолиятини ривожлантириш ва уларнинг ҳуқуқий асосларини яратиш ва такомиллаштириш бўйича чет эллик олимлар илмий изланишлар олиб боришган. Булар сифатида А.Манес, Д.Бланд, К.Г.Воблый, В.В.Шахов, Т.А.Меребашвили, Р.Т.Юлдашев, Дадьков В.Н., Д.С.Лопаткин, В.А.Зеленчук, М.Л.Бурлакова, А.А.Алексеев, А.Л.Лелчук, А.А.Гвозденко, В.Б.Гомелля, И.В.Логвинова, К.Е.Турбина, С.Г.Скакун ва бошқаларни таъкидлаб ўтиш мумкин. Улар ўз илмий изланишларида ўзаро суғурта фаолиятининг турли жиҳатларини ўрганганлар, масалан М.Л.Бурлакова “Развитие взаимного страхования в России” мавзусидаги диссертациясида Россияда ўзаро суғурталашни ривожлантириш муаммоларига бағишлаган. Д.С.Лопаткин “Развитие взаимного страхования в сфере туризма” мавзудаги диссертациясида туризм соҳасида ўзаро суғурталашни ривожлантириш масалаларини ёритган. В.А.Зеленчук “Совершенствование взаимного страхования от несчастного случая в предпринимательской деятельности” номли диссертациясида тадбиркорлик фаолиятидаги бахтсиз ҳодисалардан ўзаро суғурталашни ривожлантириш масалаларини таҳлил этган, К.Е.Турбина ва В.Н.Дадьковларнинг 2007 йилда АНКИЛ нашриётида босмадан чиқарилган “Взаимное страхование” китобида ўзаро суғуртанинг Россия империясида ривожланиши, дунё суғурта хўжалигида ва суғурта бозорининг алоҳида секторларида ривожланиши ва иқтисодий самарадорлиги ёритилган.

Мамлакатимиз олимлари томонидан суғурта фаолиятининг турли жиҳатлари ўрганилган бўлсада, ўзаро суғуртага бағишланган илмий ишлар жуда кам бўлиб, фақат Х.С.Умаров томонидан 2013 йилда Москва шаҳрида ҳимоя қилинган “Страховой рынок Узбекистана: основные проблемы и тенденции развития” мавзусидаги номзодлик диссертациясининг учинчи боби Ўзбекистон суғурта бозорининг ривожидида ўзаро суғуртанинг ўрнига бағишланган бўлиб, унда ўзаро суғуртанинг хусусиятлари ва афзалликлари, уни қишлоқ хўжалиги ва мулкӣ суғуртада қўллаш масалалари ёритилган.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР.

Дунё мамлакатлари суғурта бозорларидаги ўзаро суғуртанинг ҳолати бўйича ўтказилган таҳлиллар натижаси шуни кўрсатдики, дунёда ўзаро суғуртанинг ҳолати ва тутган ўрнини аниқлаш учун унинг бир мамлакат эмас, балки мазкур суғурта шакли ривожланган минтақа мамлакатлари бўйича ҳолатни кўриб чиқиш таҳлилнинг мукамал бўлишини таъминлайди.

Осиё мамлакатларидан Корея, Тайван ва Таиландда ўзаро суғурта тез ўсиб бормоқда. Ушбу мамлакатларда ўзаро суғуртанинг нафақани суғурталаш ва ҳаёт суғуртаси турлари асосий ҳажмни ташкил этади. Мулкӣ суғурта нисбатан паст даражада. 2001 йилда Осиё мамлакатлари ўзаро суғурталаш бозорининг дунё бозоридаги ҳиссаси 26,5 фоизни ташкил этди.[3] Мазкур кўрсаткич бугунги кунда ҳам ўртача шундай даражада сақланиб келмоқда.

“Fortune” журнали версияси бўйича жаҳондаги 500 та йирик суғурта ташкилотлари ренкингида ЎСЖлар позицияси (2017 йил натижалари бўйича(млн.АҚШ \$)) [4]

№	ЎСЖ ёки суғурта компанияси номи	Ренк ингда ўрни	Тўплаган суғурта мукофоти	Суғурта тармоғи
1.	State Farm	95	78331	Мулкий ва жавобгарлик суғуртаси
2.	Nippon Life	126	68684	Ҳаёт ва соғлиқ суғуртаси
3.	Nationwide	247	43940	Мулкий ва жавобгарлик суғуртаси
4.	New York Life	258	42296	Ҳаёт ва соғлиқ суғуртаси
5.	Meiji Yasuda Life	309	37160	Ҳаёт ва соғлиқ суғуртаси
6.	TIAA	319	36025	Ҳаёт ва соғлиқ суғуртаси
7.	Sumitomo Life	350	33821	Ҳаёт ва соғлиқ суғуртаси
8.	Massachusetts Mutual Life	357	33495	Ҳаёт ва соғлиқ суғуртаси
9.	Northwestern Mutual	401	29331	Ҳаёт ва соғлиқ суғуртаси
10.	China Taiping Insurance Group	465	25598	Ҳаёт ва соғлиқ суғуртаси
11.	Achmea	472	24872	Ҳаёт ва соғлиқ суғуртаси
12.	Taikang Insurance Group	489	24058	Ҳаёт ва соғлиқ суғуртаси

Жадвалда келтирилган кучли ўн иккиталикда биринчи ўринни мулкий ва жавобгарлик суғуртаси билан шуғулланувчи ЎСЖ эгаллаган бўлсада, қолган 11 та ЎСЖларнинг ўнтаси ҳаёт ва соғлиқ суғуртаси билан шуғулланувчи жамиятлардир.

1752 йилда Шимолий Америкада биринчи бўлиб “Philadelphia Contribution” номи билан ЎСЖ ташкил этилган бўлиб, шу йилдан бошлаб ушбу минтақа мамлакатларида ўзаро суғурталаш фаолияти тез ва барқарор ривожланиб келди. 2011 йилда АҚШда содир этилган террорчилик ҳаракати натижасида етказилган зарар тахминан 40 млрд. АҚШ долларини ташкил этди. Бу ходисадан ўз зиммаларига жавобгарлик олган суғурта компаниялари катта зарар кўрди ва бу зарарнинг асосий қисми ЎСЖлар ҳиссасига тўғри келди. Америка-Канада ўзаро суғурталаш жамияти - НАМИСнинг берган маълумотига кўра ўша даврда ЎСЖлар оғир кризисни бошидан кечирди. Аммо шунга қарамадан 2013 йилга келиб улар фаолиятида яна ўсиш бошланди.

Африка қитъасининг Француз тилида сўзлашиш урф бўлган бир қанча давлатларида ўзаро суғурта фаолияти кенг ривожланган. Бундай давлатлар сифатида Жазоир, Сенегал, Марокко, Тунис каби давлатларни келтириш мумкин. 1980 йилларга келиб Гвинея, Фил суяги қирғоғи, Того, Чад каби давлатларда қишлоқ хўжалигини суғурталашга ихтисослашган ЎСЖлар фаолияти ривожланиш даражасига кўтарилди.[5]

ЕИ (Европа Иттифоқи) мамлакатларида фаолият кўрсатаётган ўзаро суғурталаш жамиятлари сони 800 дан ортиқ бўлиб, шулар қаторида Франция,

Финландия ва Германияда учта йирик қайта суғурталовчи ЎСЖлар фаолият кўрсатади. ЕИ мамлакатларида ЎСЖларнинг асосий қисми ҳаёт суғуртасидан бошқа суғурта турлари билан шуғулланувчи жамиятлардир. Швецияда айниқса ўзаро суғурта ривожланган бўлиб, ушбу мамлакатдасуғурта хизматларининг ўртача 52 фоизи ЎСЖлар ҳиссасига тўғри келади. Ёнғиндан суғурта, автомобил суғуртаси ва к/х суғуртасини Франция, Финландия, Австрия, Дания, Норвегия ва Германияда асосан ЎСЖлар амалга оширади.

Маълумки, халқаро савдонинг асосий қисми денгиз орқали амалга оширилади.[6] Бунда кема эгаларининг учинчи шахслар олдидаги жавобгарлиги, ташилаётган юкка ҳамда йўловчиларга етказиладиган зарар, экипаж аъзоларининг ҳаётини суғурталаш каби суғурта турлари амалга оширилиб, ушбу суғурта турларининг қарийб 95 фоизи ўзаро суғурта клублари деб аталувчи ЎСЖларда амалга оширилади.

Чет мамлакатлар суғурта бозорларини ўрганиш асосида шуни таъкидлаш мумкинки, ЎСДлар фақат ривожланган мамлакатларда эмас, балки ривожланаётган мамлакатларда ҳам самарали фаолият кўрсатмоқда. Ушбу мамлакатларда ЎСЖлар фаолиятининг пойдевори бўлиб давлат томонидан ишлаб чиқилган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳисобланади. Булар:

- лицензиялаш билан боғлиқ меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар;
- тўловга қобиллик билан боғлиқ меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар.

Лицензиялашга қўйилган талабларнинг ҳам асосий қисми тўловга қобилликни таъминлашга қаратилган талаблардан иборат.

ЕИ мамлакатларида ЎСЖлар фаолиятини ташкил қилиш ва тартибга солиш ЕИ йўриқномалари ва миллий қонунчилик асосида тартибга солинади, хусусан, ҳаёт суғуртасидан бошқа суғурта турлари билан шуғулланувчи ЎСЖлар учун ЕИ томонидан қуйидаги иккита йўриқнома ишлаб чиқилган:

-ЎСЖлар фаолиятини лицензиялаш ва назорат қилишга йўналтирилган, 24.07.1973 йилда қабул қилинган №73/239/СЕЕ сонли йўриқнома (ушбу йўриқномага 1976, 1984, 1987, 1988, 1990 йилларда ўзгартиришлар киритилган);

-тўловга қобилиятлилик маржаси бўйича 24.07.1973 йилда қабул қилинган №73/239/СЕЕ сонли йўриқномага ўзгартиришлар киритиш тўғрисидаги 2002 йил 5 мартдаги №2002/13/ЕС сонли йўриқнома;

Мазкур йўриқномалар асосида қуйидаги низомлар ишлаб чиқилган:

1. Лицензиялаш масалалари бўйича низом.

Шунга кўра, агар ЎСЖ фаолияти қуйидаги талабларга жавоб берса, улар фаолият юритиши учун лицензия талаб қилинмайди:

-агар ЎСЖ низомида, олган жавобгарликлари бўйича тўлов қобилияти етарли бўлмай қолган ҳолатда қўшимча бадаллар тўплаш ёки қопламани камайтириш шартларидан бири белгиланган бўлса;

-ЎСЖ низомида учинчи шахс олдидаги жавобгарлик, кредит ва гаровга қўйилган мулк суғурталарини амалга ошириш кўзда тутилмаган бўлса;

-йиллик бадаллар тушуми 5 млн. евродан ортиқ бўлмаса (ушбу талаб 2002 йилда киритилган бўлиб, ундан олдин ушбу меъёр 1 млн. еврони ташкил этган);

-шартномаларнинг камида ярми ЎСЖ аъзолари билан тузилган бўлса;

2. Тўловга қобилликни назорат қилиш бўйича низом. Бунга кўра:

-тўловга қобиллик маржасини ҳисоблашда асос бўладиган эркин активлар ушбу маржани ошириш зарурати ҳосил бўлганда, белгиланган маржа ҳажмининг 50 фоизигача бўлган миқдорда қўшимча бадаллар йиғиш ҳисобига тўпланиши мумкин;

-кафолат фондининг қиймати 2 млн. евродан кам бўлмаслиги зарур;

Ҳаёт ва соғлиқ суғуртаси билан шуғулланувчи ЎСЖлар учун ЕИтомонидан қуйидаги иккита йўриқнома ишлаб чиқилган:

-ЎСЖлар фаолиятини лицензиялаш ва назорат қилишга йўналтирилган, 05.03.1979 йилда қабул қилинган №79/267/ЕЕС сонли йўриқнома;

-тўловга қобиллик маржаси бўйича 05.03.1979 йилда қабул қилинган №79/267/ЕЕС сонли йўриқномага ўзгартиришлар киритиш тўғрисидаги 2002 йил 5 мартдаги №2002/12/ЕС сонли йўриқнома. Ушбу йўриқномаларга кўра қуйидагилар белгиланган:

1) лицензиялаш масалалари бўйича:

-ЎСЖ фаолияти учун қуйидаги ҳолатларда лицензия талаб қилинмайди:

-агар ЎСЖ низомида, олган жавобгарликлари бўйича тўлов қобилияти етарли бўлмай қолган ҳолатда қўшимча бадаллар тўплаш ёки қопламани камайтириш шартларидан бири белгиланган бўлса;

-агар уч йил давомида йиллик бадаллар ҳажми 5 млн. евродан ошмаса. Агар учинчи йилда йиллик бадал ҳажми 5 млн. евродан ошса, тўртинчи йил фаолият кўрсатиши учун лицензия талаб этилади.

2) тўловга қобилликни назорат қилиш масалалари бўйича:

-кафолат жамғармаси 3 млн. евродан кам бўлмаслиги керак. Аммо ҳукумат қарори билан ушбу миқдор 25 фоизга камайтирилиши мумкин.

Суғурталанувчиларни ҳимоя қилиш мақсадида ЕИнинг барча йўриқномаларида тўловга қобиллик маржасининг етарли миқдорда сақланишига алоҳида эътибор қаратилади[7].

ЕИ мамлакатлари ЎСЖларга кичик ва ўрта бизнесни самарали суғурта ҳимояси билан таъминловчи восита сифатида қарайдилар[8]. ЕИ мамлакатларининг энг муҳим вазифаларидан бири, барча аъзо мамлакатлар учун ЎСЖларни ташкил қилишнинг ягона стандарт низомини ишлаб чиқишдан иборат. Бундай низом ЎСЖларни бошқариш, назорат қилиш ва ривожлантиришда қулай шароит яратиб беради.

Ўзаро суғурта масалаларини дунё миқёсида мувофиқлаштириш ва ривожлантиришнинг асосий воситаси бўлиб, тармоқ жиҳатларини ўзида мужассамлаштирган халқаро ташкилотлар ҳисобланади. Бугунги кунда қуйидаги тўртта тармоқ халқаро ташкилотлари ўзаро суғуртани дунёга танитишда катта ўрин тутаяди:

-AISAM, “Association Internationale des sociétés Assurance Mutuelle” (International association of mutual insurance companies) – ўзаро суғурта жамиятларининг халқаро ассоциацияси.

-АИМ, (Association of International Health Mutuals) – ушбу халқаро ташкилот соғлиқни суғурталашга ихтисослашган Ўзаро суғурталаш жамиятлари фаолиятини мувофиқлаштиради;

-ICMIF (International Cooperative and Mutual Insurance Federation) – кооперативлар ва Ўзаро суғурталаш жамиятлари халқаро федерацияси;[9]

-International Group of P&I Clubs - P&I клублар халқаро гуруҳи. Ўзаро суғуртанинг денгиз клублари (P&I клублар) манфаатларини ҳимоя қилади.

Чет мамлакатлар тажрибаларига кўра ЎСЖлар фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишнинг куйидаги моделларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

1) тартибга солишнинг консерватив модели (ўзаро суғуртани барча томонларининг бутун тафсилотларини характерловчи, шу асосда унинг умумий принципларининг тизимини ишлаб чиқишни назарда тутувчи);

2) ЎСЖлар фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишнинг либерал модели (ушбу моделда ЎСЖлар тақдим этадиган ҳисоботлар асосида уларнинг молиявий ҳолати ва тўловга қобиллигига эътибор қаратиш билан бирга, суғурта операциялари, тарифларни белгилаш, суғурта шартномаларининг намунавий кўринишларини ишлаб чиқишда эркинлик беришга йўналтирилган).

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР.

Бугунги кунда мамлакатлар томонидан қўлланилаётган тартибга солиш жараёнларини юқоридаги каби моделларга ажратиш мумкин бўлсада, халқаро тажрибалар бўйича ўзаро алмашув, суғурта муносабатларининг глобаллашуви миллий суғурта бозорларида тартибга солиш борасидаги камчиликларни йўқотиш йўлида ўзига хосликларнинг аста-секинлик билан йўқолиб бориши ва умумийлик сари бормоқда. Европа иттифоқи суғурта бозори консерватив моделдан келиб чиққан ҳолда суғурта қонунчилигини бирхиллаштиришга ва деталлаштиришга қараб бормоқда. Бозорни тартибга солиш эса консерватив моделга таянган ҳолда асосий эътибор ЎСЖлар молиявий барқарорлигини таъминлашга қаратилмоқда.

Япония суғурта бозорида ҳам шундай жараён давом этмоқда. Бундан хулоса қилиш мумкинки, яқин ўн йилликда ЎСЖлар фаолиятини тартибга солувчи суғурта ҳуқуқининг халқаро нормаларини сезиларли даражада бир хиллаштириш амалга ошади.

Мамлакатимизда давлатнинг ташаббускорлигида турли йўналишларда (қишлоқ хўжалиги, нефт ва газ, касб эгалари ўртасида, фуқаролар ўрасида в.х.) ўзаро суғурта жамиятларини ташкил этиш, бунинг учун уларга бирламчи маблағни шакллантиришда имтиёзли кредитлар беришни йўлга қўйиш, дунё мамлакатларида амал қилаётган ўзаро суғурта қонунчилиги тажрибаларидан фойдаланган ҳолда ушбу суғурта қонунчилигини яратиш мамлакатда суғурта хизмалари ҳажмининг ортиши, хизматлар сифатининг яхшиланиши ҳамда арзон ва ишончли суғурта маҳсулотлари яратилишига олиб келади.

Ўзаро суғурта қонунчилигини биринчи навбатда “Ўзаро суғурта фаолияти тўғрисида”ги қонунни ишлаб чиқишдан бошлаш ва бунда тузилажак ЎСЖларга мумкин қадар кенг имкониятлар ва имтиёзлар яратиб бериш, турли чекловлардан холи (мавжуд қонунчиликдаги шахсий суғуртага бўлган чекловни

ҳам олиб ташлаш) қонунчиликни ишлаб чиқиш ўзаро суғуртанинг ривожланишига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1.В.Б.Гомелля, Ю.Б.Рубин, В.И.Солдаткин Страховой портфель Москва СОМИНТЕК 1994 7 стр.

2.Райхер В.К. Общественно-исторические типы страхования Москва, Юкис, 1993, с.119

3.Дадьков В.Н. Формирование отраслевых систем взаимного страхования и перспективы их развития. Автореферат диссертации на соискание ученой степени д.э.н. Москва 2007. 31 с.

4.Хорин А.Н., Бровкин А.В. Креативная экономика//том 12, №10, 2018 с.1721

5.Турбина К.Е., Дадьков В.Н. Взаимное страхование. Москва, Анкил,2007.С. 21-32

6.Т.А. Меребашвили Материальные и процессуальные вопросы взаимного страхования ответственности судовладельцев, диссертация на соискание к.ю.н., Москва 2005. 25 с.

7.Лопаткин Д.С. Развитие взаимного страхования в сфере туризма. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. Москва 2014

8.Зеленчук В.А. Совершенствование взаимного страхования от несчастного случая в предпринимательской деятельности. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. Москва 2013

9.Адамчук Н.Г. Мировой страховой рынок на пути к глобализации. Москва РОССПЕН, 2007. 75 с.